

УДК 94(477)«1949/1960»:331.556.2

DOI 10.24919/2519-058x.5.117194

Наталія КАСЬЯНОВА,

orcid.org/0000-0002-9171-1769

кандидат історичних наук, докторантка НПУ ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ) *n.m.kasyanova@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗОВАНО ПЕРЕМІЩЕНОГО НАСЕЛЕННЯ В УРСР (1940 – 1960-ті рр.)

У статті на основі історіографії та архівних джерел досліджується процес адаптації організовано переміщеного населення в УРСР в 1940 – 1960-х рр. Автор визначає та аналізує основні чинники, які впливали на процес адаптації, а саме: життєвий рівень переміщених на нових місцях та взаємозв'язок між віком і процесом адаптації. В рамках статті проаналізовано заходи державної влади щодо закріплення переселених на нових місцях та виявлено взаємозв'язок між умовами життя новоселів та ступенем їх приживлюваності.

Ключові слова: сільськогосподарські переселення, організований набір робітників, адаптація.

Літ. 13.

Natalia KASIANOVA,

PhD (History), the doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University
(Ukraine, Kyiv) *n.m.kasyanova@gmail.com*

PECULIARITIES OF ADAPTATION OF ORGANIZED DISPLACED POPULATION IN THE UKRAINIAN SSR (1940 – 60-IES)

In the article on the basis of historiography and archive sources, the process of adaptation of the organized displaced population to URSR in the 1940 – 1960-ies is being investigated. The author identifies and analyzes the main factors that influenced the adaptation process, namely: the living standards of the displaced in new places and the relationship between age and adaptation process. At the same time, the article does not cover all the factors that influenced the process of adaptation of the organized displaced population. The prospect of further research is the study of a number of other factors, such as: gender, marital status, family ties, level of education.

Within the framework of the article, the measures of state power to secure resettled people in new places are analyzed. The relationship between the living conditions of new settlers and the degree of their survival has been revealed.

It was revealed that there is a clear connection between the living conditions and the level of survival of new settlers. The settlers, who could not fully meet their needs in a new place, were constantly eliminated. To living conditions from the point of view of survival, include: housing conditions, wages, level of medical care, provision of cultural and educational institutions, consumer services, urban improvement, etc.

The author came to the conclusion that the solution to the problem of consolidating the newly arrived labor resources depended on creating in the regions with a shortage of labor resources such living conditions that were not inferior but, on the contrary, exceeded the conditions of those regions from which the population arrived.

Key words: agricultural resettlement, organized recruitment of workers, adaptation.

Ref. 13.

Наталія КАСЬЯНОВА,

кандидат исторических наук, докторантка НПУ им. М. П. Драгоманова
(Украина, Киев) *n.m.kasyanova@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ ОРГАНИЗОВАНО ПЕРЕМЕЩЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ В УССР (1940 – 1960-е гг.)

В статье на основе историографии и архивных источников исследуется процесс адаптации организовано перемещенного населения в УРСР в 1940 – 1960-х гг. Автор выделяет и анализирует основные факторы, которые влияли на процесс адаптации, а именно: жизненный уровень перемещенных на новых местах и взаимосвязь между возрастом и процессом адаптации. В рамках статьи проанализированы меры

государственной власти по закреплению переселенных на новых местах и выявлена взаимосвязь между условиями жизни новоселов и степенью их приживаемости.

Ключевые слова: сельскохозяйственные переселения, организованный набор работников, адаптация.

Лит. 13.

Постановка проблеми. Міграція населення в Радянському Союзі щільно контролювалася урядом та була важливою складовою соціальної та трудової політики. Організований характер міграцій виявлявся декількома напрямками. По-перше, це сільськогосподарські переселення, по-друге – трудові мобілізації, які пізніше змінили організовані набори робітників. Важливість переселенської політики обумовлювалась народногосподарськими завданнями та планами з розбудови народного господарства. Однак, ефективність трудової політики СРСР залежала не стільки від обсягів організованого механічного руху, скільки від закріплення та осідання сільськогосподарських переселенців та робітників по оргнаборам на нових місцях.

Аналіз досліджень. Трудова політика СРСР та зокрема УРСР активно досліджувалась радянськими науковцями, які у переважній більшості розглядали її як об'єктивно виважену, обумовлену часом та перспективну з огляду раціонального розміщення трудових ресурсів по теренах країни. Це дослідження економістів та правознавців [2; 3; 8;]. В умовах партійного ідеологічного тиску, недоліки в організації та реалізації процесу переселення та оргнабору, якими були зворотні потоки, лише констатувались або розглядались з боку нанесення значних матеріальних збитків державі. Причини поганого закріплення новоприбулих у місцях вселення визначались труднощами післявоєнного відновлення народного господарства країни або пояснювались недоліками в роботі органів переселення та оргнабору. Суттєвий аналіз процесу адаптації та закріплення переміщених на нових місцях надає робота Жанни Зайончковської [9]. Дослідниця детально аналізує взаємозв'язок приживлюваності прибулих із причинами їх міграції та буденними реаліями життя. Із здобуттям незалежності України по новому актуалізувались питання перерозподілу населення серед основних народногосподарських об'єктів країни. У центрі наукових пошуків опиняється людина, її думки та прагнення, складнощі та радощі повсякденного життя. Не відкидаючи політичні та економічні чинники, науковці зосереджують увагу на соціальній історії [1; 10; 12].

Метою статі є дослідження процесу адаптації організовано переміщеного населення в УРСР в 1940 – 1960-х рр. В рамках статті автор вивчає основні чинники, які впливали на процес адаптації, а саме: життєвий рівень переміщених на нових місцях та взаємозв'язок між віком і процесом адаптації.

Виклад основного матеріалу. Неможна не погодитись з дослідницею Ж. Зайончковською, що приживлюваність – це процес переходу новоселів до складу постійних мешканців місць вселення. Цей процес відбувається лише в ході адаптації людини до умов оточуючого середовища. Під умовами середовища ми розуміємо різні фактори, як-то: природні, економічні, побутові, соціальні, етнічні, культурні тощо. Практично на кожному новому місці ми спостерігаємо інші умови життя. До кожного нового місця людина повинна звикнути. Інколи для цього необхідне фізичне та психологічне перевлаштування організму. Особливо важко процес адаптації триває у несприятливих умовах. Саме в таких часто опинялись організовані переселенці. Зазвичай вони вимушені були не лише психологічно пристосовуватись до нових умов, але й долати матеріально-побутові труднощі. Для прикладу, у 1953 р. до Славського виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих Дрогобицької області надійшов анонімний лист від колгоспників, які переселились до колгоспів Снігурівського району Миколаївської області. Це лист-скарга, бо на місцях вселення колгоспники, сподіваючись отримати державні пільги та привілеї, навпаки навіть втратили своє майно. «Благодарим Вас за то, что вы нас обманули тим, что мы свои хаты порозбирали, бо вы казали что мы будемо будувати, а з наших хат побудували корівники. А з нас висчитують по 10 тысяч карбованців... Ми бульбу здали в селі на обмінну квитанцію, а тут нам не хотят видати бульбу... А ми на осінь будемо дома, і як би хто знав за ту пересилку як воно тут є, тоб і вам за ту висилку щурнув в зуби» [5, 26] (збережено мову оригіналу. – Авт.) – висловлювали справедливе обурення підписанти і не приховували свого прагнення при першій можливості повернутися до дому.

Щодо умов робітників, то також було дуже багато нарікань. У 1948 р. Львівська обласна контора оргнабору робітників звітувала про 40 % плинність кадрів під час будівництва заводу «Автопогрузчик». Однак високий показник плинності робітників обумовлювався суто об'єктивними причинами. По-перше, набраних робітників використовували на тих ділянках роботи, на які вони не давали згоди. По-друге, будівництво на момент прибуття робітників було абсолютно неготове до їх прийому та розміщення. Вільних місць в наявній житловій площі було лише на 10 осіб. Два доми, призначені під гуртожитки і спроможні розмістити 200 осіб, перебували у стадії ремонту. Для сімейних робітників квартир взагалі не було. До важких житлових умов додавались відсутність їдалень, погана організація праці, через що робітники не отримували бажаної заробітної плати [6, 1]. Сукупність зазначених негативних факторів безумовно гальмувала процес закріплення новоприбулих на нових робочих місцях, викликала справедливе незадоволення та плинність кадрів. Якщо влітку робітники, вмотивовані прагненням заробити додаткові кошти, ще погоджувались на вкрай скрутні побутові умови в необлаштованих, вологих та брудних гуртожитках, то взимку плинність кадрів досягала максимальних розмірів.

Якщо рівень закріплення новоселів в місцях їх притоку був недостатньо високим, то виникала значна зворотна міграційна хвиля і суттєвих змін в територіальному перерозподілі населення не відбувалось. З огляду на це, під час здійснення сільськогосподарських переселень та організованих наборів робітників, значну увагу радянський партійний уряд намагався приділяти прийому та розміщенню новоприбулих в місцях вселення. Питання матеріально-побутового влаштування регулярно виносились на порядок денний засідань обкомів, райкомів та місткомів КП(б)У. Принаймні особливо уважно ставились до перших партій переміщених осіб, сподіваючись, що вони нададуть позитивні відгуки про умови життя та праці на нових місцях. Як приклад, облвиконком Кримської області прийняв рішення про зустріч переселенців на станціях прибуття за участю представників переселенських органів області, райвиконкомів, райкому та представників колгоспів вселення. Після прибуття в район, в колгоспах вселення організовувались урочисті зустрічі з організацією обідів за рахунок колгоспів. Після чого переселенцям надавались три дні для вирішення домашніх справ [4, 22]. Враховуючи величезне значення зворотного зв'язку переселених колгоспників та набраних робітників з потенційними мігрантами, партійне керівництво наголошувало на необхідності запровадження регулярної публікації у пресі позитивних прикладів влаштування організованих мігрантів у місцях вселення та закликів наслідувати їх приклад. На сторінках центральних та місцевих газет можна зустріти безліч прикладів позитивних змін в житті людей у зв'язку з переїздами до місць новобудов, переходу з селянського стану до робітничого. Інформацію щодо реального стану житлового питання, побутових та робочих умов старались замовчувати і лише іноді публікували у пресі з обов'язковою ремаркою, про те, що наради керівників партійно-господарських, профспілкових та комсомольських організацій з обговорення організаційних недоліків прийому та влаштування новоприбулих відбулись і найближчим часом недоліки будуть усунені [13, 3].

Поміж умовами життя та рівнем приживлюваності новоселів простежується досить чіткий зв'язок. Переселенці, які не могли задовольнити свої потреби на новому місті тією мірою, якою б хотіли, постійно вибували. До умов життя з точки зору приживлюваності варто віднести: житлові умови, заробітну плату, рівень медичного обслуговування, забезпеченість культурно-просвітніми закладами, побутове обслуговування, благоустрій міст тощо. Однак не варто забувати, що в розрізі переселень важливі умови життя не самі по собі, а їх територіальна диференціація. Те, що всюди однаково доступне, сприймалося як само собою зрозуміле і не відіграло значної ролі під час переселення. Навпаки, місця, які надавали щось зверх середнього рівня, набували додаткову цінність в очах населення.

Одні й ті ж життєві умови влаштовували одних новоселів та не задовольняли інших. В той же час однакові групи переселенців по різному приживались в різних місцевостях. Звичка до життя в певних умовах значною мірою визначала напрямки переселень та впливала на приживлюваність. Чим більше умови нового місця відповідали схильностям та життєвому досвіду новоселів, тим більшим було тяжіння їх до нового місця та вище приживлюваність (при інших рівних умовах).

На перший план виступає різниця між містом та селом. 1940-і роки відзначились значною кількістю переселенців із сіл, яких спрямовували на промислову відбудову та будівельні об'єкти. У всіх містах з механічним збільшення населення, прибулі з сіл адаптувались значно краще ніж міщани. Рівень життя сільських мешканців, які прибули в міста, з часом зазвичай підвищувався, що не завжди мало місце при переміщеннях з одного міста до іншого. В більшості випадків з сіл до міст приїздили некваліфіковані робітники, які здобували спеціальність на новому місці мешкання. Підвищення кваліфікації призводило до підвищення життєвого рівня прибулих з сіл, що безумовно позитивно впливало на їх приживлюваність. Проте, нижча ніж у міщан загальноосвітня підготовка вихідців з сіл ускладнювала їх перекваліфікацію або отримання паралельно іншої спеціальності. Це припущення підтверджується тим, що в перші рік-два після прибуття, тобто в час коли новосели, що прибували з сіл та не мали кваліфікації ще не встигали її здобути, інтенсивність вибуття вихідців з сіл та міст була майже однаковою [9, 62].

Виявляється не менш стійкий взаємозв'язок між віком та адаптацією. Під час дослідження ми з'ясували, що легше за всіх змінювали місце мешкання наймолодші вікові групи [11, 32]. Справа не лише у пошуках, пов'язаних з визначенням життєвих позицій. Нестача досвіду та самостійності загострювали тугу по рідним та друзям, по звичним та знайомим місцям, по всьому, що вбирало в себе поняття «дім». Тому серед цієї частини новоселів були широко розповсюджені зворотні міграції. З огляду на це, особливу увагу необхідно було приділяти закріпленню на нових місцях молоді, спрямованої на промислові підприємства та новобудови в порядку призовів до шкіл ФЗО та РУ. В цьому випадку процес адаптації та закріплення розпочинався з моменту здійснення призову. Важливим фактором подальшої адаптації була чітка організованість здійснення призовів до шкіл ФЗО для вугільної, металургійної, лісової та іншої промисловості, на заводі якої традиційно стояла плановість. За будь яку ціну голови райвиконкомів намагались виконувати завдання, вдавались до хитрощів, адміністрування та навіть примусових заходів. Так, в Краснянському районі Львівської області молоді не пояснили, що призов відбувається для шкіл ФЗО Донбасу, через що, дізнавшись про обман, 29 осіб з 40 доставлених на збірний пункт м. Львів, демонстративно пішли. З Бродського району молодь до м. Львів була доставлена силою зброї. Вночі більше половини доставлених призовників втекли зі збірного пункту. В районному центрі м. Жовква в ніч на 17 березня 1949 р. була здійснена облава на молодь для відправки до школи ФЗО № 176. Розповсюдженим явищем було не видання повісток, відсутність роботи призовних та медичних комісій [6, 19]. Такі умови здійснення призовів молоді ускладнювали процес подальшої їх адаптації та закріплення, а скоріше сприяли його відсутності.

Детально аналізуючи політику переселення та оргнаборів, ми звернули увагу, що заклики держави до переселення знаходили жвавий відклик переважно у людей молодого віку. Виступи на комсомольських зборах молоді та учнів середніх шкіл про важливість відбудовчих робіт та значення підприємств і будов Донбасу знаходили жвавий відгук у юнаків і дівчат. Саме від випускників середніх шкіл надходило дуже багато заяв про прагнення добровільно взяти участь у відбудовчих роботах, поїхати працювати туди, куди кличе партія. Так, до Краковецького РК ЛКСМУ Львівської області у 1956 р. поступили 61 заява про бажання їхати працювати в Донбас. Надходили і колективні заяви, наприклад, від десятикласників Нагачівської середньої школи. 23 учні поставили свої підписи під заявою, в якій значилося: «Добре розуміючи свій священний обов'язок перед Партією, Урядом і народом, ми одностайно вирішили поїхати працювати туди, де кличуть Комуністична Партія і Радянський уряд. Даємо тверде слово, що виправдаємо виявлене нам довір'я, в творчій праці, в ім'я дальшого розвитку економіки нашої країни примножимо славні традиції Ленінського комсомолу» [7, 181]. Відкликаючись на заклики уряду та партії, молодь відчувала себе героями. Зрозуміло, що ці почуття у поєднанні з юнацьким максималізмом взагалі не допускали прагматичних думок про майбутнє. Це, звісно, не означає, що для молоді заробіток або умови життя були неважливими. Просто, скоріш за все, на стадії прийняття рішення про переїзд вони відсувались на задній план. І справді, у справі підвищення приживлюваності переміщених осіб умови життя, і в першу чергу економічні, відігравали більшу роль, ніж у справі їх залучення.

Але мотиви виїзду тих переселенців, що не прижились були пов'язані переважно з житловими та культурно-побутовими умовами, благоустроєм території тощо.

Нормальні умови життя населення передбачали не лише прибутки, що компенсували природні труднощі, але й наявність товарної маси, розвиток побуту, культури та послуг, які б відповідали матеріальним прибуткам та дозволяли їх реалізовувати. Високі прибутки, що не підкріплювались умовами для їх реалізації могли також слугувати фактором подальшого виїзду новоприбулих.

Висновки. Процес адаптації організовано переміщеного населення напряму залежав від їх життєвого рівня в місцях вселення. Життєвий рівень – це досить складне поняття, що включає цілий ряд важливих факторів: загальноекономічні (темпи та рівень розвитку економіки), фактори з яких складався комплекс життєвих умов (рівень оплати праці, розмах житлового будівництва, рівень медичного обслуговування, рівень розвитку вищої та середньої спеціальної освіти, якість торгово-побутового обслуговування) і природно-кліматичні фактори (середня температура січня, кількість без морозних днів на рік). Перелік факторів може подовжуватись та доповнюватись. Проте в нашому випадку важливо підкреслити, що життєвий рівень в уявленні мігранта – важлива соціальна категорія, що містила певні вимоги до добробуту (сукупного сімейного доходу і доходу на кожного члена родини), до культурно-побутового рівня та кліматичних умов. До того ж в кожному окремому випадку уявлення індивіда про бажаний в найближчій перспективі життєвий рівень суб'єктивно, хоча воно не виходить за межі об'єктивних можливостей. Тому, вирішення проблеми закріплення новоприбулих залежало від створення у місцях, що відчували дефіцит трудових ресурсів, умов життя, які б не поступалися, а навпаки перевершували умови тих районів, звідки прибувало населення.

Стаття беззаперечно не вичерпує усіх факторів, які впливали на процес адаптації організовано переміщеного населення. Перспективою подальшого дослідження є розгляд інших чинників, що впливали на процес адаптації як-то: стать, сімейний стан, родинні зв'язки, рівень освіти переміщеного населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939 – 1959 рр.). Монографія / М. А. Алфьоров. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008. – 192 с.
2. Волков А. И. Правовое регулирование сельскохозяйственного переселения в СССР / А. И. Волков, И. В. Павлов. – М.: Госюриздат, 1959. – 191 с.
3. Гуреев П. А. Организованный набор рабочих в СССР (правовые вопросы) / П. А. Гуреев, В. С. Андреев. – М.: Госюриздат, 1956. – 136 с.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р-151. – Оп. 9. – Спр. 432. – 102 арк.
5. Державний архів Львівської обл. (далі – ДАЛО). – Ф. 5001. – Оп. 17. – Спр. 64. – 44 арк.
6. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 3. – Спр. 322. – 116 арк.
7. ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 5. – Спр. 424. – 192 арк.
8. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграції населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.
9. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости) / Ж. А. Зайончковская. – М.: Статистика, 1972. – 164 с.
10. Касьянова Н. М. Житлове забезпечення переселенців в УРСР (1940 – 1960-ті рр.) / Н. М. Касьянова // Східноєвропейський історичний вісник / [головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 73–79.
11. Касьянова Н. М. Соціально-демографічні наслідки радянської переселенської політики в УРСР (1940 – 1960-ті рр.) / Н. М. Касьянова // Історичні і політологічні дослідження: наук. журнал / [під ред. Н. Р. Темірової]. – 2016. – № 1 (59). – С. 31–41.
12. Лисак В. Ф. Переселенська політика в контексті повсякденного життя українських селян початку 50-х рр. ХХ ст. / В. Ф. Лисак // Донецький Вісник наукового товариства ім. Шевченка. Історія. – Т. 25. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – С. 96 – 109.
13. Правда України. – № 216. – 7 жовтня 1947.

REFERENCES

1. Alforov M. A. Mihratsiini protsesy ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Donbasu (1939 – 1959 rr.). Monohrafiia / M. A. Alforov. – Donetsk: Ukrainskyi kulturolohichniy tseentr, Donetske viddilennia NTSh, 2008. – 192 s.
2. Volkov A. Y. Pravovoe rehulyrovanye selskokhoziaistvennoho pereselenyia v SSSR / A. Y. Volkov, Y. V. Pavlov. – M.: Hosiuryzdat, 1959. – 191 s.
3. Hureev P. A. Orhanyzovanni nabor rabochykh v SSSR (pravovye voprosy) / P. A. Hureev, V. S. Andreev. – M.: Hosiuryzdat, 1956. – 136 s.
4. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAVO). – F. R-151. – Op. 9. – Spr. 432. – 102 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi obl. (dali – DALO). – F. 5001. – Op. 17. – Spr. 64. – 44 ark.
6. DALO. – F. P-3. – Op. 3. – Spr. 322. – 116 ark.
7. DALO. – F. P-3. – Op. 5. – Spr. 424. – 192 ark.
8. Zahrobska A. F. Orhanizovani pereselennia v systemi mihratsii naselennia URSSR / A. F. Zahrobska. – K.: Nauk. dumka, 1974. – 112 s.
9. Zaionchkovskaia Zh. A. Novosely v horodakh (metody izucheniia pryzyhvaemosti) / Zh. A. Zaionchkovskaia. – M.: Statystyka, 1972. – 164 s.
10. Kasianova N. M. Zhytlove zabezpechennia pereselentsiv v URSSR (1940 – 1960-ti rr.) / N. M. Kasianova // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk / [holovnyi redaktor V. Hnytskyi]. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 73–79.
11. Kasianova N. M. Sotsialno-demohrafichni naslidky radianskoi pereselenskoj polityky v URSSR (1940 – 1960-ti rr.) / N. M. Kasianova // Istorychni i politolohichni doslidzhennia: nauk. zhurnal / [pid red. N. R. Temirovoi]. – 2016. – № 1 (59). – S. 31–41.
12. Lysak V. F. Pereselenska polityka v konteksti povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh selian pochatku 50-kh rr. XX st. / V. F. Lysak // Donetskyi Visnyk naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Istoriiia. – T. 25. – Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2009. – S. 96–109.
13. Pravda Ukrainy. – № 216. – 7 zhovtnia 1947.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2017 р.